

دانشکده ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

پایان نامه کارشناسی ارشد

گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

چگونگی بیان عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین اعتصامی

استاد راهنما

دکتر سیدحسین فاطمی

استاد مشاور

دکتر زهرا اختیاری

نگارش

خدیجه قاسمی نژاد رائینی

تابستان ۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تعهدنامه

اینجانب خدیجه قاسمی نژاد راینی دوره کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی،

دانشگاه فردوسی مشهد، نویسنده پایان نامه: چگونگی بیان عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین

اعتصامی. تحت راهنمایی آقای دکتر سید حسین فاطمی متعهد می‌شوم:

- تحقیقات در این پایان نامه توسط اینجانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفاده از نتایج پژوهشهای محققان دیگر به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- مطالب مندرج در پایان نامه تاکنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
- کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد و مقالات مستخرج با نام «دانشگاه فردوسی مشهد» و یا «Ferdowsi University of Mashhad» به چاپ خواهد رسید.
- حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی پایان نامه تأثیرگذار بوده‌اند در مقالات مستخرج از رساله رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این پایان نامه، در مواردی که از موجود زنده (یا بافتهای آنها) استفاده شده است ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این پایان نامه، در مواردی که به حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شده است.

تاریخ

امضای دانشجو

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه‌های رایانه‌ای، نرم‌افزارها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد.

تقدیم به:

ساحت مقدس حضرت ولی عصر(عج)

تقدیم به:

پدر مهربان و فداکارم که برایم هم پدر بودند و هم مادر

تقدیم به:

روان پاک مادرم که بسی زود از میانمان پر کشید

سپاسگزاری

به نام یکتایی که در لحظه لحظه‌های عبورم از راه عمر و بخصوص سخت‌ترین گذرگاه‌های آن، مرا در حریر حمایت و شفقت خود مهربانانه در برگرفته و توانایم بخشید. اقرار ناتوانی می‌کنم در برابر بی‌همتایی که لطافت بخشایش خود را پرده-ی ستر ناسپاسیم قرار داد.

در این مقام شایسته است مراتب تشکر و امتنان خود را از یک یک استادان گران‌قدری که در دوره‌ی تحصیلم از محضرشان کسب فیض نمودم ابراز دارم. بی‌نهایت سپاسگزارم از استادان گرانقدر راهنما و مشاورم، جناب آقای دکتر سید حسین فاطمی و سرکار خانم دکتر زهرا اختیاری، که بی‌دریغ حاصل اندیشه-های خویش را در اختیارم نهادند. می‌دانم که هیچ‌گاه نخواهم توانست آن‌چنان که شایسته‌ی آنان است، از آن‌چه به شاگرد ناچیز خویش آموخته‌اند، قدردانی کنم.

تشکر میکنم از خانواده‌ام، به خصوص پدر مهربان و فداکارم که آنچه دارم حاصل دل‌سوزی‌ها و زحمات اوست.

هم‌چنین سپاسگزار تمامی دوستان و عزیزانی هستم که مرا در تدوین این پایان‌نامه یاری کردند، از دوست عزیزم خانم سمیه زمانی که نظراتش راه‌گشایم بود و از آقای امیر بوذری به خاطر راهنمایی‌های ارزنده‌شان قدردانم.

بسمه تعالی .
مشخصات رساله /پایان نامه تحصیلی دانشجویان .
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله /پایان نامه: چگونگی بیان عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین اعتصامی

نام نویسنده: خدیجه قاسمی نژاد رائینی
نام استاد(ان) راهنما: دکتر سید حسین فاطمی
نام استاد(ان) مشاور: دکتر زهرا اختیاری

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی گروه: زبان و ادبیات فارسی رشته تحصیلی: زبان و ادبیات فارسی

تاریخ تصویب: ۱۳۸۸ /۶/۳۰ تاریخ دفاع: ۱۳۸۹ /۶/۲۲

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد دکتری تعداد صفحات: ۱۴۲

چکیده رساله /پایان نامه :

شاعران احساسات خود را در قالب شعرشان بیان می کنند. از آن جا که زنان عاطفی تر از مردان هستند، در شعر آنان عواطف و احساسات بیشتر به چشم می خورد. پروین اعتصامی نیز به عنوان یکی از شاعران برجسته و توانای معاصر، از این امر مستثنی نیست و عواطف و احساسات زنانه وی در جای جای شعرش به چشم می خورد.

در این پایان نامه، با استفاده از روش ساختار- کارگزار، به بررسی چگونگی بیان عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین اعتصامی پرداخته شده است.

هر کدام از ساختارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و تربیتی زمان تأثیر خود را بر شعر وی گذاشته، و پروین به عنوان یک زن و با استفاده از عواطف و احساسات زنانه اش، به بازتاب این ساختارها در شعر خویش پرداخته است.

در شکل گیری شعر پروین، هم ساختارهای زمان وی و هم عواطف و احساسات زنانه اش تأثیر داشته اند و شعر پروین، محصول تعامل این دو با هم است و پروین توانسته است به بهترین نحو عواطف خود را در شعرش منعکس کند.

کلیدواژه ها: پروین اعتصامی، شعر، زنان، عواطف و احساسات

امضای استاد راهنما:
تاریخ:

کلید واژه:
۱. پروین اعتصامی
۲. شعر
۳. زنان
۴. عواطف و احساسات

فهرست مطالب

مقدمه	۹
پروین اعتصامی	۹
نظریه‌ی ساختار- کارگزار	۱۰
ضرورت و هدف تحقیق	۱۳
سوالات و فرضیه‌های تحقیق	۱۳
پیشینه‌ی تحقیق	۱۳
روش کار و مراحل انجام تحقیق	۱۴

فصل ۱: ساختارهای جامعه‌ی پروین و نمود آن‌ها در شعرش

۱-۱ ساختارهای سیاسی و نمود آن‌ها در شعر پروین	۱۷
۱-۱-۱ اوضاع سیاسی ایران در این دوره	۱۷
۱-۱-۲ نمود اوضاع سیاسی در شعر پروین	۱۹
۲-۱ ساختارهای اقتصادی و نمود آن‌ها در شعر پروین	۲۴
۲-۱-۱ اوضاع اقتصادی ایران در این دوره	۲۴
۲-۲-۱ نمود اوضاع اقتصادی در شعر پروین	۲۵
۳-۱ ساختارهای اجتماعی و نمود آن‌ها در شعر پروین	۲۹
۳-۱-۱ اوضاع اجتماعی ایران در این دوره	۲۹
۳-۳-۱ نمود اوضاع اجتماعی در شعر پروین	۳۱
۴-۱ ساختارهای فرهنگی و نمود آن‌ها در شعر پروین	۳۳
۴-۱-۱ اوضاع فرهنگی ایران در این دوره	۳۳
۴-۱-۱-۱ وضعیت آموزش	۳۳
۴-۱-۲ روزنامه‌ها و انجمن‌ها	۳۵
۴-۱-۳-۱ وضعیت شعر در این دوره	۳۶
۴-۱-۳-۱-۱ ملک الشعرای بهار	۳۷

- ۳۷..... ۲-۳-۱-۴-۱ دهخدا
- ۳۸..... ۳-۳-۱-۴-۱ ایرج میرزا
- ۳۸..... ۴-۳-۱-۴-۱ شهریار
- ۴۰..... ۵-۳-۱-۴-۱ بدرالدجی
- ۴۰..... ۶-۳-۱-۴-۱ فرخنده ساوجی
- ۴۰..... ۷-۳-۱-۴-۱ جنت
- ۴۰..... ۸-۳-۱-۴-۱ ژاله قائم مقامی
- ۴۱..... ۲-۴-۱ نمود اوضاع فرهنگی در شعر پروین
- ۴۱..... ۱-۲-۴-۱ وضعیت زن در طول تاریخ
- ۴۴..... ۲-۲-۴-۱ زن در شعر پروین
- ۴۹..... ۵-۱ ساختارهای تربیتی و تأثیر آنها در شکل‌گیری شخصیت پروین
- ۵۰..... ۱-۵-۱ چگونگی تربیت پروین
- ۵۰..... ۲-۵-۱ روان‌شناسی شخصیت پروین با استفاده از روش «تحلیل رفتار متقابل»
- ۵۲..... ۳-۵-۱ تأثیر تربیت پروین در شعر وی
- ۵۶..... یادداشت‌های فصل ۱

فصل ۲: نمود عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین

- ۶۱..... ۱-۲ بازتاب روح زنانه در شعر پروین
- ۶۱..... ۱-۱-۲ ویژگی‌های روحی زنان و نمود آنها در شعر پروین
- ۶۱..... ۱-۱-۱-۲ آفرینش
- ۶۲..... ۲-۱-۱-۲ خیال‌پردازی
- ۶۵..... ۳-۱-۱-۲ رعایت جانب ادب
- ۶۶..... ۴-۱-۱-۲ دل‌سوزی و هم‌دلی
- ۷۱..... ۵-۱-۱-۲ عدم خشونت و پرخاشگری
- ۷۲..... ۶-۱-۱-۲ نکته‌سنجی و موشکافی
- ۷۴..... ۷-۱-۱-۲ تسلیم و سازش‌کاری
- ۷۶..... ۸-۱-۱-۲ حیا و عفت

۷۹ فداکاری ۹-۱-۱-۲
۸۱ عشق ۱۰-۱-۱-۲
۸۶ ظرافت و زیبایی‌شناختی ۱۱-۱-۱-۲
۸۷ اضطراب ۱۲-۱-۱-۲
۸۹ مهر مادری ۱۳-۱-۱-۲
۹۲ دین‌داری ۱۴-۱-۱-۲
۹۳ اخلاق‌گرایی ۱۵-۱-۱-۲
۹۵ ۲-۲ بازتاب وسایل زنانه در شعر پروین
۹۶ ۱-۲-۲ اشیاء و وسایل آشپزخانه
۹۸ ۲-۲-۲ اشیاء و مفاهیم خیاطی
۱۰۱ ۳-۲-۲ ابزار و مفاهیم آراستن
۱۰۳ ۴-۲-۲ مفاهیم معطوف به زنان

فصل سوم: تعامل بین ساختارهای جامعه و عواطف پروین

۱۰۵ ۱-۳ تعامل بین ساختارهای سیاسی و پروین
۱۰۵ ۱-۱-۳ اشک یتیم
۱۰۶ ۲-۱-۳ آشیان ویران
۱۰۸ ۳-۱-۳ تیره بخت
۱۰۹ ۴-۱-۳ گل و خار
۱۱۰ ۵-۱-۳ مناظره
۱۱۱ ۶-۱-۳ فریاد حسرت
۱۱۲ ۷-۱-۳ شکایت پیرزن
۱۱۳ ۲-۳ تعامل بین ساختارهای اقتصادی و پروین
۱۱۳ ۱-۲-۳ اندوه فقر
۱۱۴ ۲-۲-۳ بی پدر
۱۱۵ ۳-۲-۳ تهیدست
۱۱۶ ۴-۲-۳ طفل یتیم

۱۱۸ ۵-۲-۳ قلب مجروح
۱۱۸ ۶-۲-۳ گل سرخ
۱۲۰ ۷-۲-۳ نغمه‌ی رفوگر
۱۲۱ ۳-۳ تعامل بین ساختارهای فرهنگی و پروین
۱۲۱ ۱-۳-۳ آرزوها/ ای خوشا مستانه
۱۲۲ ۲-۳-۳ ای رنجبر
۱۲۲ ۳-۳-۳ باد بروت
۱۲۳ ۴-۳-۳ دو محضر
۱۲۴ ۵-۳-۳ زن در ایران
۱۲۴ ۶-۳-۳ فرشته‌ی انس
۱۲۶ ۴-۳ تعامل بین ساختارهای اجتماعی و پروین
۱۲۶ ۱-۴-۳ آرزوی پرواز
۱۲۸ ۲-۴-۳ ای مرغک
۱۲۹ ۳-۴-۳ دو همراز
۱۳۰ ۴-۴-۳ کمان قضا
۱۳۱ ۵-۴-۳ خوان کرم
۱۳۲ ۶-۴-۳ سرود خارکن
۱۳۴ نتیجه‌گیری
۱۳۶ کتابنامه

چکیده‌ی انگلیسی

مقدمه

یکی از مباحث مورد توجه محققان، بررسی نگرش‌های مختلف به شخصیت زن در ادبیات است. بدون شک ویژگی‌های روحی زنان با مردان متفاوت است. یکی از مواضعی که در آن به خوبی می‌توان این تفاوت‌ها را دید، گفتگو و کلام است، که شعر نیز در این حوزه جای می‌گیرد.

اگر بپذیریم که شعر سخن دل است، پس باید تفاوت بین شعر زن و مرد را باور داشته باشیم، زیرا آنچه در دل یک زن می‌گذرد غیر از چیزی است که در دل مرد می‌گذرد و این ریشه در تفاوت‌های بنیادینی دارد که بین زن و مرد وجود دارد. مسلماً عواطف و احساسات زنان هم با مردان متفاوت است و این تفاوت باعث می‌شود زنان به مسائلی توجه کنند که مردان کم‌تر به آن‌ها توجه نشان می‌دهند. از آن‌جا که عاطفه عنصر غالب شعر است و سایر عناصر را تحت تأثیر قرار می‌دهد، وجود عواطف خاصّ زنانه در شعر باعث می‌شود که سایر عناصر هم تحت تأثیر قرار گرفته و رنگ و بویی از زنانگی به خود بگیرند.

پروین اعتصامی نیز به عنوان یکی از زنان شاعر معاصر، عواطف و احساسات لطیف خود را در دیوان اشعارش به زیبایی و با هنرمندی منعکس کرده است. از آن‌جا که پروین زن است و هیچ چیز نمی‌تواند زنانگی یک زن را از وی بگیرد، دیوان پروین نیز پُر است از احساسات لطیف زنانه‌ی وی که در جای‌جای اشعارش به چشم می‌خورد. در این پایان‌نامه با استفاده از نظریه‌ی ساختار-کارگزار به بررسی چگونگی بیان عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین اعتصامی پرداخته شده است. در این‌جا نه به عنوان تعاریف کامل و نهایی، بلکه برای فراهم نمودن زمینه‌ی آشنایی مقدماتی خواننده با پروین اعتصامی و نظریه‌ی ساختار-کارگزار، معرفی مختصری از آن دو ارائه می‌شود.

پروین اعتصامی:

پروین دختر یوسف اعتصامی (اعتصام الملک آشتیانی) در ۲۵ اسفند ۱۲۸۵ هـ ش در تبریز متولد گردید. وی در کودکی با پدر به تهران آمد و بقیه‌ی عمر خود را در این شهر گذراند (اعتصامی، ۱۳۵۳: ۶). پروین ادبیات فارسی و عربی را نزد پدر، که خود از نویسندگان و مترجمان مشهور بود فرا گرفت و سپس دوره‌ی مدرسه‌ی انائیه‌ی آمریکائی تهران را در خرداد ۱۳۰۳ با موفقیت به پایان رسانید (دهخدا. «پروین اعتصامی»؛ اسحاق، ۱۳۶۳: ۴۷-۴۸).

پروین در تیرماه ۱۳۱۳ با پسرعموی پدر خود ازدواج کرد. ولی چون این پیوند با اندیشه‌های پروین سازگار نبود، دیری نپائید (مشیرسلیمی، ۱۳۳۵: ۸۱) و سرانجام در ۱۱ مرداد ۱۳۱۴ با گذشتن از کابین خود، از همسرش جدا شد و این پیش‌آمد را با متانت و خونسردی تحمل کرد (اعتصامی، ۱۳۵۳: ۷).

پروین چندی در کتابخانه‌ی دانش سرای عالی تهران سمت کتابداری داشت و مدتی نیز به تدریس پرداخت. سرانجام در نیمه شب شنبه ۱۶ فروردین ۱۳۲۰، پس از ۱۲ روز ابتلا به مرض حصبه، در تهران درگذشت و در قم، در مقبره‌ی خانوادگی، پهلوی قبر پدر خود مدفون شد. (دهخدا. «پروین اعتصامی»)

به تصدیق بزرگانی چون ملک الشعراء بهار، علامه دهخدا و شهریار، پروین از کودکی (حدود ۷ سالگی) شعر می‌سرود. دیوان وی که شامل قصاید، مثنویات، قطعات و تمثیلات است، تا کنون بارها تجدید چاپ شده است.

پروین احساسات لطیف خود را در دیوانش به زیبایی منعکس کرده است و دیوان وی، هم در قسمت قصاید که در آن‌ها بیشتر از سبک پیشینیان پیروی کرده است و هم در قسمت مثنویات و تمثیلات و مقطعات، پُر است از عواطف لطیف مادرانه و زنانه‌ی وی.

نظریه‌ی ساختار-کارگزار:

توجه به ارتباط بین ساختار و عاملیت در مرکز توجهات و مطالعات نظریه‌پردازان متعددی نظیر گیدنز، آرچر، موزلس، بوردیو و... قرار گرفته است که در سنت اروپایی تحقیق و مطالعه کرده‌اند (پارکر، ۱۳۸۳: ۵۴). ارائه‌ی یک تصویر ساده از علیت اجتماعی، سیاسی یا اقتصادی یک پدیده به طور ضمنی یا صریح به اندیشه‌هایی درباره ساختار کارگزار^۱ باز می‌گردد. روشی که ما برای ساخت چارچوب مفهومی و تحلیلی خود برگزیده‌ایم، براساس تأکید بر اهمیت ساختارها و در عین حال پذیرش استقلال نسبی کنشگر در ساختار و محیطی است که در آن عمل می‌کند. نگاه تنگ‌نظرانه می‌تواند به تنهایی به ساختار و یا کارگزار معطوف شود، اما در نگاهی عمیق می‌توان دریافت که کنشگران محصول نادانسته‌ی زمینه‌شان نیستند و یا حتی فاعل‌هایی آگاه و بااراده که محیط کارشان را شکل می‌دهند، بلکه «ساختار و کارگزار منطقاً مستلزم یکدیگرند، یعنی یک ساختار اجتماعی یا

^۱ - structure and agency

سیاسی تنها به واسطه‌ی قید و بندهایی که بر کارگزار می‌زنند یا فرصت‌هایی که برای آن تدارک می‌بینند تداوم می‌یابند. بنابراین تصوّر، ساختار بدون حداقل تصوّری اجمالی از کارگزاران که ممکن است تحت تأثیر آن باشد (محدود شود یا توانا گردد) «معنا ندارد» (مارش و استوکر، ۱۳۸۶: ۳۰۴).

در میان محققان و اندیشمندی که به ارتباط ساختار و کارگزار توجه کرده‌اند، آنتونی گیدنز نظریه‌ی خود را با عنوان ساخت‌یابی در دهه‌ی ۱۹۷۰ ارائه داد. نظریه‌ی او رساترین کوششی است که در زمینه‌ی مسائل خرد و کلان انجام گرفته است. کار او به دلیل پیوند ساختار و عاملیت اهمیت دارد. گیدنز مفهوم ساخت‌یابی یا ساختاری شدن یا ساختاربندی را به گفته‌ی خودش از زبان فرانسه گرفته است و قصدش تأکید بر جریان فعال‌سازی اجتماعی است. او هم‌چنین به دنبال پرهیز از مفهوم ساختار به معنای آنگلو‌ساکسونی آن است که در آن ساختار یک نوع شکل از پیش معلوم و مرئی است و نیز پرهیز از عاملیت که ساختار را منحصر به کنش فردی می‌داند. به نظر می‌رسد گیدنز کامل‌ترین صورت نظریه‌ی خود را در کتاب ساخت جامعه (۱۹۸۴) تحت عنوان فرعی رئوس نظریه‌ی ساختاربندی اعلام نمود. در این کتاب، گیدنز تا آن‌جا پیش می‌رود که می‌گوید: «هرگونه بررسی تحقیقی در علوم اجتماعی یا تاریخ، باید کنش (که غالباً معادل با عاملیت نیز به کار برده می‌شود) را با ساختار مرتبط سازد... به هیچ‌وجه درست نیست که بگوییم ساختار کنش را تعیین می‌کند و برعکس» (Giddenz ۱۹۸۴: ۲۱).

به نظر گیدنز محیط‌های اجتماعی که ما در آن‌ها زندگی می‌کنیم تنها شامل مجموعه‌های اتّفاقی رویدادها یا کنش‌ها نیستند، ساختارهای اجتماعی از کنش‌ها و روابط انسانی تشکیل شده‌اند. کنش‌های همه‌ی ما از ویژگی‌های ساختی جوامعی که در آن پرورش یافته‌ایم و زندگی می‌کنیم تأثیر می‌پذیرند، در عین حال ما آن ویژگی‌های ساختی را در کنش‌هایمان دوباره می‌آفرینیم و تا حدّی نیز تغییر می‌دهیم (گیدنز، ۱۳۷۶: ۲۱-۲۲).

گیدنز نظریه‌ی ساخت‌یابی خود را با دو نوع نظریه‌ی کلان مانند کارکردگرایی ساختاری و ساختارگرایی و نظریه‌های خردی چون کنش متقابل نمادین و پدیده‌شناسی مغایر می‌داند. وی هر دوی این گزینه‌های دوقطبی را رد کرده و از سلطه‌جویی دو نظریه انتقاد می‌کند، چرا که نظریه‌ی کلان بر شناخته‌های اجتماعی (ساختار و جامعه) و نظریه‌های خرد بر شناسا (فرد و عامل) تأکید دارند. بنابراین عرصه‌ی بررسی‌های علوم اجتماعی بر مبنای ساخت‌یابی، نه تجربه‌ی کنشگر فردی است و نه

وجود هر گونه کلیت اجتماعی، بلکه فعالیت‌ها و عملکردهای اجتماعی است که در راستای زمان و مکان سامان می‌گیرند (Giddenz 1984: 2).

گیدنز این واقعیت را انکار نمی‌کند که ساختار می‌تواند کنش را تحت الزام قرار دهد اما نظر وی این است که جامعه‌شناسان درباره‌ی اهمیت این الزام غلو کرده‌اند. از این گذشته، آن‌ها بر این واقعیت تأکید نکرده‌اند که ساختار همیشه از یک سو الزام‌آور است و از سوی دیگر توانایی‌بخش. ساختارها غالباً برای عوامل انسانی موقعیتی فراهم می‌کنند که اعمالی را انجام دهند که بدون وجود این ساختارها نمی‌توانستند انجام دهند. هرچند گیدنز تأکید بیش از حد برای الزام ساختاری را رد می‌کند، اما این را نیز می‌پذیرد که کنشگران در راستای زمان و مکان، ممکن است نظارت بر صفات ساختاری نظام‌های اجتماعی را از دست بدهند (ریتزر، ۱۳۸۳: ۷۰۵).

گیدنز با تأکیدش بر عاملیت، به عوامل انسانی قدرت بزرگی می‌بخشد. عوامل موردنظر گیدنز این توانایی را دارند که بر جهان اجتماعی‌شان تأثیر بگذارند. به عبارت صریح‌تر، عامل یا کنشگر اگر توانایی دخل و تصرف را نداشته باشد، دیگر یک کنشگر نخواهد بود. در واقع عوامل، بدون قدرت معنایی ندارند، یعنی کنشگری که گنجایش تأثیر گذاشتن را از دست داده باشد، در واقع دیگر نمی‌تواند عامل باشد. گیدنز الزام‌هایی که بر کنشگران تحمیل می‌شود را قبول دارد اما می‌گوید این به آن معنا نیست که کنشگران گزینش نمی‌کنند و تأثیری از خود باقی نمی‌گذارند. به نظر گیدنز، قدرت بر ذهیت تقدم منطقی دارد، زیرا کنش مستلزم قدرت یا توانایی تغییر شکل موقعیت است. به این ترتیب، نظریه‌ی ساختاربندی گیدنز برای کنشگر و کنش، قدرت قائل است و با نظریه‌هایی که تمایلی به جهت‌گیری ندارند و در عوض به نیت کنشگر (پدیده‌شناسی) و یا ساختار بیرونی (کارکردگرایی ساختاری) اهمیت شدیدی می‌دهند، مخالف است (همان: ۷۰۲).

براساس نظریه‌ی گیدنز که می‌گوید کنش‌های افراد از ویژگی‌های ساختی جوامعی که در آن پرورش یافته‌اند تأثیر می‌پذیرند و در عین حال کنشگران آن ویژگی‌های ساختی را در کنش‌هایشان دوباره می‌آفرینند و تغییر می‌دهند، دیوان پروین اعتصامی نیز حاصل تعامل بین ساختارهای حاکم بر جامعه‌ی زمان وی و عواطف و احساسات زنانه‌ی پروین به عنوان یک کنشگر است. یعنی در شکل‌گیری دیوان پروین هر کدام از ساختارها و یا خود پروین (کنشگر) به تنهایی مؤثر نبوده‌اند، بلکه ساختارهای زمان پروین بر شعر وی تأثیر گذاشته‌اند و پروین نیز به عنوان یک زن و با استفاده از عواطف و احساسات زنانه‌ی خود، این ساختارها را در شعرش منعکس کرده است.

ضرورت و هدف تحقیق

با توجه به این که جای تحقیقات بین رشته‌ای در پژوهش‌های ادبی خالی است، ضرورت انجام تحقیقات بیشتری در این زمینه احساس می‌شود. در این پژوهش با استفاده از نظریه‌ی جامعه‌شناسی ساختار - کارگزار و همچنین با تحلیل روان‌شناسی شخصیت پروین، به بررسی و تحلیل اشعار این شاعره‌ی نامی معاصر پرداخته شده است. این نوع نگرش نسبت به پروین، شخصیت و شعر وی که برای نخستین بار در این پایان‌نامه انجام می‌گیرد، اهمیت موضوع را روشن می‌کند. امید است که این تحقیق زمینه را برای ارائه‌ی تحلیل‌های علمی و انتقادی خوانندگان فراهم نماید تا در این زمینه تحقیقات و تفحصات پرمعناتری صورت گیرد و افق تازه‌ای را به روی شعر پروین و شخصیت وی بگشاید. هدف تحقیق حاضر نیز ارائه‌ی تحلیلی تازه از اشعار پروین با توجه به ساختارهای جامعه‌ی زمان وی و شخصیت پروین به عنوان یک زن می‌باشد.

سؤالات و فرضیه‌های تحقیق

پایان‌نامه‌ی حاضر بر محور پرسش‌های زیر سامان یافته است:

- ۱- عوامل مؤثر بر شکل‌گیری محتوا و مضامین شعر پروین چیست؟
 - ۲- زنانگی و عوامل شخصیتی پروین چگونه بر شعر وی تأثیر گذاشته است؟
- بر این اساس، این تحقیق در راستای پاسخ‌گویی به پرسش‌های فوق، به سنجش درستی یا نادرستی فرضیه‌های زیر پرداخته است:
- دیوان شعر پروین حاصل بازتاب ساختارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی زمان وی، در تعامل با شخصیت پروین به عنوان یک زن می‌باشد.
 - بازتاب شرایط و ساختارهای محیطی پروین با استفاده از احساسات و عواطف مادرانه و زنانه‌ی وی صورت گرفته است. احساسات زنانه‌ی پروین در قالب ویژگی‌ها، عواطف و احساسات و همچنین مضامین و واژه‌های زنانه‌ی مورد نظر او بروز و ظهور پیدا کرده است.

پیشینه‌ی تحقیق

کتاب‌ها، مقالات و تحقیقات مختلفی در مورد پروین اعتصامی و شعر وی نوشته شده است، اما اکثر این تحقیقات شعر پروین را از دیدگاه مسائل اخلاقی و اجتماعی مورد بررسی قرار داده و کمتر

به شخصیت پروین به عنوان یک زن و چگونگی بیان عواطف و احساسات وی در شعرش پرداخته اند. نگارنده‌ی این پایان نامه بر آن است با استفاده از روش جامعه‌شناسی ساختار - کارگزار، نگرش جدیدی نسبت به شعر پروین و شخصیت وی داشته باشد.

روش کار و مراحل انجام تحقیق

مراحل تحقیق و تألیف این پایان نامه به این ترتیب بوده است که در گام نخست یادداشت‌برداری و طبقه‌بندی اطلاعات در زمینه‌ی نظریه‌ی ساختار - کارگزار و عواطف و احساسات زنان و همچنین شخصیت پروین، انجام گرفت. سپس به بررسی و تحلیل شخصیت، عواطف و شعر پروین بر اساس مؤلفه‌های این نظریه و تنظیم و طبقه‌بندی اطلاعات گردآوری شده پرداخته شده است در مرحله‌ی بعد به آزمودن فرضیه‌های تحقیق، بازنویسی اطلاعات، عنوان‌بندی و تنظیم چارچوب کلی تحقیق اختصاص یافته است.

بر این اساس این تحقیق در سه فصل تنظیم شده که در فصل اول به بررسی ساختارهای زمان پروین و نمود آن‌ها در شعر وی به عنوان یک کنشگر پرداخته شده است. برای این کار ابتدا هر کدام از ساختارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی زمان پروین مورد بررسی قرار گرفته ، سپس نمود آن‌ها در دیوان وی نشان داده شده است. در فصل دوم، عواطف و احساسات زنانه‌ی پروین و چگونگی بیان آن‌ها در شعرش مورد بررسی قرار گرفته و در فصل سوم تعامل بین ساختارها و عواطف و احساسات زنانه‌ی پروین به عنوان یک کنشگر مورد بررسی قرار گرفته است. در پایان نیز به نتیجه‌گیری پرداخته شده است.

در این جا تأکید بر چند نکته را بر خود لازم می‌دانم که توجه به آن‌ها در درک بهتر این تحقیق مؤثر است:

اول آن‌که برای بررسی اشعار پروین، دیوان پروین اعتصامی که توسط آقای احمد کریمی ویرایش و تدوین شده ، مورد استفاده قرار گرفته است. این ویرایش بر اساس دیوان پروین اعتصامی / ناشر ابوالفتح اعتصامی انجام پذیرفته است و دلیل این‌که این چاپ انتخاب شد، این بود که آقای احمد کریمی در این چاپ از سر دقت و دل‌بستگی ، شعرهای دیوان را چندین بار از نظر گذرانده و نکته-هایی را که نیاز به تصحیح داشته، اصلاح کرده‌اند و این چاپ از بسیاری اشتباهاتی که در برخی از چاپ‌های دیوان پروین مشاهده می‌شود - از جمله نقطه گذاری‌ها، غلط‌های چاپی و ... - مبرا است.

دوم آن‌که در این پایان‌نامه هر جا بعد از اشعار پروین علامت اختصاری (د) آمده است، منظور متن کامل دیوان پروین اعتصامی، با ویرایش و تدوین آقای احمد کریمی (چاپ اول/ بهار ۶۹) می‌باشد، که خانم سیمین بهبهانی نیز مقدمه‌ای بر این چاپ نوشته است، که برای پرهیز از تکرار واژه‌ی دیوان از این علامت اختصاری استفاده شده است.

لازم به ذکر است که پایان‌نامه‌ی حاضر تنها به عنوان گشاینده‌ی مسیر علاقه‌مندان برای تحقیق و پژوهش در مورد پروین و شعر وی محسوب می‌شود. از این رو نگارنده پیشاپیش خود را قدردان کسانی می‌داند که با انتقادات سودمند خود گامی مؤثر در جهت رفع نقص‌ها و کاستی‌های این تحقیق برمی‌دارند.

فصل اوّل
ساختارهای
جامعه‌ی پروین و
نمود آن‌ها در

پروین اعتصامی هم‌زمان با امضای فرمان مشروطیت توسط مظفّرالدین‌شاه (۱۲۸۵ هـ ش) به دنیا آمد. وی اواخر سلطنت مظفّرالدین‌شاه، تمام دوره‌ی محمدعلی‌شاه، و هم‌چنین تمام دوره‌ی رضاشاه پهلوی را درک کرد.

در این دوره ایران چه از نظر سیاسی و اقتصادی و چه از نظر فرهنگی و اجتماعی، وضعیت مناسبی نداشت. ظلم و ستم شاهان قاجار و پس از آن نیز استبداد رضاشاه پهلوی باعث شده بود که فاصله‌ی طبقاتی بین مردم زیاد شود و شکافی که بین طبقه‌ی حاکم و مردم به وجود آمده بود، روز به روز عمیق‌تر شود. از یک سو بی‌کفایتی شاهان قاجار و رضاشاه و امتیازاتی که یکی پس از دیگری به بیگانگان واگذار می‌کردند باعث شده بود که بیگانگان اقتصاد کشور را به دست گیرند و از دیگر سو فقر و قحطی و خشکسالی و شیوع بیماری‌ها و مالیات‌های گزافی که از مردم می‌گرفتند و فشاری که بر آن‌ها وارد می‌شد، شرایط سختی را برایشان فراهم کرده بود. هم‌چنین در این دوره جنگ‌های جهانی به وقوع پیوست و ایران نیز از عوارض آن در امان نماند.

پروین اعتصامی در چنین دوره‌ای زندگی می‌کرد و شعر وی نیز محصول چنین اجتماعی است. بدون شک این اوضاع بر شعر وی تأثیر زیادی داشته است. در این جا هر کدام از ساختارهای سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی این دوره را مورد بررسی قرار داده، و نمود آن‌ها در شعر پروین را نشان می‌دهیم:

۱-۱ ساختارهای سیاسی و نمود آن‌ها در شعر پروین:

۱-۱-۱ اوضاع سیاسی ایران در این دوره:

در این دوره استبداد شدیدی بر ایران حاکم بود. پادشاهان خود را خلیفه‌ی اسلامی در عالم تشییع می‌دانستند و اصول اداری کشور بر فرمانروایی مطلق و غیرمحدود «ظلّ الله» بر «رعیت» نهاده شده بود و کسی جرأت مخالفت با شاه را نداشت. مظفّرالدین‌شاه در سال ۱۲۷۵ هـ ش (۱۳۱۳ هـ ق) بر تخت نشست. وی پادشاهی بی‌کفایت بود و جریزه‌ی پدر خود را هم نداشت و امیدی به نیکی حال ایران به دست وی نمی‌رفت (کسروی، ۱۳۵۴: ۲۱). ناظم‌الإسلام کرمانی در کتاب «تاریخ بیداری ایرانیان» در مورد خصوصیات وی می‌نویسد: «این پادشاه زایدالوصف ساده‌لوح، سهل‌القبول، متلون‌المزاج، مسخره و مضحکه‌پسند بود... آن‌چه را به زبان می‌گفت کله‌اش خبر نمی‌شد» (کرمانی، ۱۳۶۱: ۱۳۱).

در زمان مظفرالدین‌شاه اعتراض علیه اقدامات دولت و تلاش برای به ثمر رسیدن انقلاب مشروطه به اوج خود رسید. این اعتراضات از فروردین ۱۲۸۴ هـ.ش آغاز گردید. سخنرانی‌های مساجد، بست‌نشستن‌ها، تظاهرات خیابانی، بستن بازارها و... همه ابزارهایی بودند که مردم برای به تحقق رساندن نهضت مشروطه از آن‌ها بهره جستند. سرانجام مظفرالدین‌شاه در تاریخ ۹ دی ۱۲۸۵ هـ.ش، در بستر بیماری فرمان مشروطه را صادر کرد و در ۱۸ دی ۱۲۸۵ هـ.ش درگذشت (فوران، ۱۳۷۷:۲۶۲).

محمدعلی‌شاه پس از جلوس به تخت با به توپ بستن مجلس توسط قزاقان روسی، استبداد مطلق خود را بر همه جا حاکم کرد. کسروی استبداد آن زمان را این‌گونه توصیف می‌کند: «مردم نمی‌بایست در خیابان‌ها در یک‌جا گرد آیند. اگر کسانی نافرمانی نمودندی، سپاهیان بایستی با شلیک تفنگ پراکنده‌شان گردانند. کسی نمی‌بایست افزار جنگ همراه خود دارد. آنان‌که با سپاهیان ستهیدندی، سپاهیان یارستندی آنان را بزنند... همه‌ی نشانه‌های مشروطه از میان برخاسته، نه روزنامه‌ای، نه انجمنی، نه گفتاری...» (کسروی، ۱۳۵۴:۶۵۷).

با روی کار آمدن رضاشاه، دوره‌ی استبداد وی آغاز گردید. رضاشاه از ابتدا توانست عده‌ی زیادی از طبقات مرفه جامعه را با خود همراه سازد. بخشی از روشنفکران، از جمله عده‌ای از شاعران، نویسندگان، دولت‌مردان و صاحبان مشاغل بالا، تا حد زیادی تحت تأثیر ناسیونالیسم وی واقع شدند. سه منبعی که رضاخان با اتکاء به آن‌ها به قدرت رسید، عبارت بودند از: ۱- نیروهای مسلح (رضاخان با افزودن بودجه‌ی ارتش و ارتشیان باعث شد که این نهاد پشتیبان سلطنت گردد) ۲- حزب‌های اکثریت در مجلس پنجم (در انتخابات استان‌ها و عشایر تقلب شد و افراد موردنظر رضاخان توسط استان‌داران نظامی وی از صندوق سر در آوردند) ۳- قدرت‌های بزرگ خارجی (از جمله بریتانیا، شوروی و ایالت متحده‌ی آمریکا از رضاخان حمایت کردند) (فوران، ۱۳۷۷: ۳۰۷-۳۰۸؛ آبراهامیان، ۱۳۷۸: ۱۲۱-۱۲۲).

مخالفت با رضاشاه نیز به شیوه‌های گوناگونی مهار شد. برای متوقف کردن روزنامه‌ها از حکومت نظامی استفاده شد. پیشه‌وران، روزنامه‌نگاران و سردبیران، هر یک به صورت انفرادی به مخالفت و انتقاد برخاستند، اما به ضرب و قتل تهدید شدند. در بین آن‌ها مصدق و مدرس به چشم می‌خوردند. کسانی مثل مدرس را به دستور شاه تبعید کردند و به شهادت رساندند و از انتخاب مصدق به عنوان نماینده‌ی مجلس ممانعت کردند. سایر کسانی که مخالف رضاشاه بودند بازداشت و یا تبعید شدند.